

Karl August Hammerlund

Norsk Import, 1860, 1890 og 1920

En analyse av import av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner i årene 1860, 1890 og 1920

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Mai 2022

Karl August Hammerlund

Norsk Import, 1860, 1890 og 1920

En analyse av import av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner i årene 1860, 1890 og 1920

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Norsk Import, 1860, 1890 og 1920

En analyse av import av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner

Sammendrag

I denne oppgaven skal vi se på hvordan importen av luksus varer utviklet seg i Norge i årene 1860, 1890 og 1920. De luksus varene vi skal se på er kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner. Vi bruker primærkilder fra Statistisk Sentralbyrå som grunnlag. Så vi bruker mange sekundærkilder for å skape en tolking av hvordan rollen deres forandret seg. Vi starter med å gå igjennom primærkildene, altså i hovedsak import-listene fra Statistisk Sentralbyrå. Vi går da videre og ser på hvilke sekundærkilder vi skal bruke. I hoveddelen går vi gjennom alle varene hver for seg. Når vi går igjennom hver av varene bruker vi pris per kg i de valgte årene 1860, 1890 og 1920 sammenlignet med en gjennomsnittlig lønn hos en offentlig veiarbeider for å se hvor mye de kunne kjøpt. Om muligheten for å kjøpe mer av disse luksusvarene økte levestandarden eller om den økte levestandarden gjorde sånn at det var mulig å kjøpe varene. Til slutt konkludere vi om importen økte. Om den økte importen gjorde prisen billigere per kg og om levestandarden økte av de økonomiske prosessene som har skjedd de siste 60 årene.

Abstract

In this bachelor assignment, we will take a look at how the import of luxury food changed in Norway in the years 1860, 1890, and 1920. The luxury goods we will look at are coffee, sugar, chocolate, and cocoa beans. We use primary sources from Statistics Norway as a basis. We will use a mix of books and articles as secondary sources to understand how the role of these goods has changed. We start with going through the primary sources, having a focus on the import lists. Then we move on to the secondary sources to see why we are using them. In the main part, we go through each commodity separately. We use the price per kg and an average salary for a public road worker in the years 1860, 1890, and 1920 to see how much they could afford. If the raised salaries and buying these luxuries increase the standard of living or if the increasing standard of living made it possible to buy these luxuries. We will at the end conclude how the import changed. How the price per kg became cheaper and wages were raised and how the standard of living changed over the 60 years.

Innhold

<i>Innledning</i>	4
Begrunnelse	5
Disposisjon	7
<i>Kilder</i>	7
Kilde 1860 Departementet for det Indre	8
Kilde 1890 SSB	9
Kilde 1920 SSB	10
Historisk statistikk 1968 og Statistisk Aarvog For Kongeriget Norge 1891	10
Levestandard i Norge	11
Husholdningsregnskap. Sept. 1918 - sept. 1919.	11
Sekundærkilder	11
Oppsummering og videre plan	15
<i>Hoveddel</i>	16
En Kopp kaffe	16
En Spiseskje Sukker.....	19
Fra Bønne til Sjokolade	21
Kaffe, Sukker, Sjokolade og Kakaobønner.....	23
<i>Konklusjon</i>	27
<i>Bibliografi</i>	29

Innledning

Tiden mellom 1860 og 1920 var en periode med økende levestandard og økt internasjonal varebytte. Folk fikk muligheten til å kjøpe mer importerte matvarer, også varer som tidligere hadde vært ansett som luksus produkter.

Kaffe, sukker, kakaobønner og sjokolade er varer som vi i dag ser på som en del av vår hverdag. På 1860-tallet hadde befolkningen i Norge en hel annen relasjon til disse varene. Når ble egentlig disse varene viktig for nordmenn?

I denne oppgaven ønsker jeg å se på hvordan forholdet til disse luksusvarene utviklet seg fra 1860 til 1920. Kan det være mulig å se en sammenheng mellom økning i import av disse varen og forbruket til nordmenn?

Vi skal se på importen av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner fra 1860 og frem til 1920. Dette er et tema det tidligere har vært forsket lite på og som det er interessant å gå inn i. Vi skal undersøke om den mulige økningen i import kan ha vært drevet av den økonomiske oppgangen som Norge opplevde i disse årene. Vi skal også se på om lønningene økte i denne perioden og bedret kjøpekraften til nordmenn.

Det generelle hovedtemaet for denne oppgaven er importen av de fire luksusvarene kaffe, sukker, kakaobønner og sjokolade, i perioden 1860 til 1920. Vi skal bruke sekundærkilder for å se på hvordan rollen til disse varene forandret seg. Vi skal da se om det kan være en sammenheng mellom pris per kg og økning i lønningene, og om dette påvirket forbruket.

Import av mat til Norge er et tema det tidligere ikke har vært forsket mye på, men jeg har funnet noen primærkilder og sekundærkilder. Det å se på hva som ble importert og mengden av de forskjellige varene, kan gi oss et bilde på hva nordmenn likte og hvor stort forbruk det var. Gamle matvaner er det ikke så mye informasjon om og det er derfor interessant å se om vi kan lære noe nytt ut ifra import-listene. Kolonialvarer er en naturlig del av Norge i dag og det er spennende å se på hvordan det startet. Når ble importerte kolonialvarer en del av hverdagen?

Vi velger å se på fire forskjellige varer i årene 1860, 1890 og 1920. Varene er kaffe, sukker, kakaobønner og sjokolade. Vi ser at kaffe og sukker var viktig for staten da de innbrakte 5,9 i millioner kroner i tollskatt i 1889.¹ I denne perioden hadde kakaobønner og sjokolade mest sannsynlig en svakere rolle i Norge. Prisen var nok for høy i 1860 til at det var interessant for nordmenn. Det var nødvendig med en nasjonal produksjon av sjokolade kombinert med reduserte priser før sjokoladen fikk en større plass i nordmenns hverdag.

Siden levestandarden økte i denne perioden vil vi se om dette gjenspeilet i den mengden som ble importert av disse varene. Vi vil også se på hvor stor andel av en gjennomsnittsinntekt som ble brukt på disse varene som nok ble ansett som luksusvarer.

Tollen på kakaobønner ble mer enn halvert i 1889. Den gikk fra 0.12 kr til 0.05 kr.² Dette var bare noen få år før norsk sjokolade produksjon startet på ordentlig.

Hvordan utviklet importen seg for kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner i årene 1860, 1890 og 1920?

Begrunnelse

På 1800-tallet var den internasjonale handelen og teknologien kommet så langt at import av kolonialvarer hadde blitt relativt enkelt. For mange norske bedrifter ble det å importere eksotiske matvare viktig, og nordmenn lærte seg å sette pris på de import varene. Norges handelsnettverk hadde blitt større og det hadde blitt bedre tilgang til kolonialvarer, blant annet sukker, kaffe, kakaobønner og sjokolade. Disse varene ble etter hvert viktig i husholdningen til det norske folk.

Det er tidligere forsket lite på denne perioden og importen av disse varene.

Den forskningen som har blitt gjennomført på har vært på kokebøker samt på noen andre matvarer, blant annen potet. Det er sett på hvordan den ble importert og hvordan den fikk plassen sin i dagens Norge. Det var dette som gjorde meg interessert i å se om det var noen andre varer som er vanlige for oss i dag, men som tidligere var mer eksklusive og sjeldne.

¹ (Sjøbye, 1996, s. 40)

² (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. 25)

Tanken bak valget av akkurat kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner er at de alle er under samme kategori som kolonialvarer, og man klarte seg godt uten og om det er noe vi kan lære av det. Kaffen hadde en sterk rolle allerede i 1860 men var ikke like populær over hele landet.

Det er spennende å se på hvordan importen utviklet seg og at de nok i begynnelsen ble ansett som noe som ikke var helt nødvendig. Kan det eventuelle økte forbruket fortelle oss noe om utviklingen i samfunnet.

Sukker er noe som i dag er vanskelig å komme unna. Det er sukker i nesten alt. Å bruke importen for å se sammenhengen med det økte forbruket er utrolig spennende, og det blir interessant å se hvor rask økningen var.

Import-tallene sjokolade og kakaobønner henger sammen, da de norske sjokoladefabrikkene ble etablert i denne perioden. Hvordan forandret markedet for sjokolade seg etter at vi fikk egenprodusert sjokolade i Norge?

Freia startet sin produksjon på begynnelsen av 1890-tallet. Det passer perfekt inn med vår forskning da vi vil se på hvordan de utviklet seg i takt med importen av sjokolade og kakaobønner.³ Vi vil se på hvilken rolle de hadde, og se om importen og prisen per kg kan forklare den posisjonen de hadde i hverdagen til de norske folk i det siste året, nemlig 1920.

Norges befolkning økte i perioden fra 1860 til 1920 med litt over en million innbyggere. Fra 1.6 millioner til 2.7.⁴ Det kommer selvfølgelig til å kunne spille inn på det økte forbruket og den økte importen, men hvor stor rollen dette har kan være vanskelig å finne ut av.

De årstallene vi har valgt å sette søkelys på er 1860, 1890, 1920.

1860 er et godt år for å starte da dette er før industrialisering og urbaniseringen Norge kom til å oppleve i løpet av slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. I det midtre årstallet 1890, får vi med oss begynnelsen av den norske sjokoladeproduksjonen. Det er interessant å se om det var en uvanlig stor økning i importen av kakaobønner dette året og om importmengden av sukker økte samtidig, da de begge er viktige ingredienser i produksjonen av sjokolade. For året 1920 er det litt mer komplisert, da dette er like etter første verdenskrig. Norge var nøytral, men var likevel ikke upåvirket av krigen. I krigsårene ble den internasjonale handelen redusert, og Norge begynte å slite med å importere kolonialvarer. Men i det siste året som vi konsentrerer oss om, nemlig 1920, satte Norge ny rekord i hvor mye

³ (Ibsen, 1998, s. 28)

⁴ (Østby, 1995, s. 4)

som ble importert, ikke bare i mengede, men også i verdi.⁵ Denne ekstreme økningen er da spennende å forske på da det kan gi oss en dypere forståelse for hvordan forbruket av luksusvarer var etter de vanskelige krigsårene. Like før 1920 kom det også flere større produsenter inn i sjokoladeproduksjonen i Norge, som gjorde norsk sjokolade mer tilgjengelig.

Disposisjon

For å kunne gjøre god forskning skal vi starte med å se på de tre hoved-primærkildene. Det er import-listene for 1860, vårt start år, for 1890, midten av vår periode og 1920 for å runde av.

I import-listene skal vi se på hvor mye som ble importert i de årene vi har valgt. Vi skal legge tallene i tabeller så det blir lettere å se hvordan utviklingen har vært. Vi vil etter det bevege oss over til sekundærkilder. De kildene er valgt ut etter hvor relevante de er og hvem som har skrevet dem. Vi skal prøve å bruke disse sekundærkildene til å vise hvilken rolle kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner hadde i Norge i 1890 og hvordan dette forandret seg frem til 1920.

Når vi presenterer kildene og litteraturen vår skal vi være kritiske til dem. Vi vil si litt om hva vi tenker om dem og om vi kan tro på det som blir fortalt.. Vi går så videre til hoveddelen der vi begynner å drøfte kaffe og sukker hver for seg og sjokolade og kakaobønner sammen. Vi mener at de to siste henger så tett sammen at det er naturlig å se på importen og forbrukt for de to varene samlet.

Vi diskuterer hvordan rollen til disse varene utviklet seg gjennom perioden vår og hva vi kan lære av det. Til slutt er det en oppsummering og konklusjon av vår forskning.

Kilder

Vi fikk anbefalt av veilederen vår om først om å se på import-listene fra Statistisk Sentralbyrå. Primærkildene hentet fra Statistisk Sentralbyrå er pålitelige, men det kan være små mangler. Alle de tre import listene vi har hentet fra Statistikk Sentralbyrå viser det som

⁵ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 1*)

ble registret som import til Norge. Det vanskelige med den første listen fra 1860 er at den fortsatt er skrevet på veldig dansk-norsk. Det er også sannsynlig at det er flere forskjellige mål fra forskjellige land. Det er ikke sikkert at pund hadde samme vekt i alle land. Listen fra 1890 er også skrevet på dansk-norsk men nå begynner det å bli mere norsk enn dansk. Den har en utdypende innledning som regner ut forbruket og gir oss en god ide om hvordan det faktisk var. Den tredje primærkilden for 1920 er for det meste skrevet mest på norsk. Den har en enda mer detaljert innledning. Vi får da et godt fakta grunnlag til å kunne se på utviklingen til de varene konsentrere oss om.

Videre fant så ut at det var gjort lite forskning på temaet. Vi fant likevel noe som var relevant for oss. De forskjellige type kildene vi skal igjennom er bøker, forskingsartikler, jubileumsbøker og selvfølgelig rapporter. Siden det var lite forskning måtte vi være kreative på hvilke kilder vi brukte. 2 av importrapportene som vi skal bruke, har en detaljert innledning som er viktig for oss. Mangelen på tidligere forskning på tema gjorde at vi i opplevde det samme som Pål Thonstad Sandvik sier i boken sin *Nasjonens Velstand*: «Vi har ingen inngående studier av handelens utvikling»⁶. Dette gjorde det vanskelig for oss å finne noe konkret om temaet.

Kilde 1860 Departementet for det Indre

I 1860 var ikke Statistiske Sentralbyrå enda etablert så det var Departementet for det Indre som hadde ansvaret for å skrive handels tabeller om import og skipsfart. De ga ut en rapport i 1861 som omhandlet importen vi skal se på. Den har mye informasjon om varene som ble innført det året, men vi skal sette søkelys på importen av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner. Denne rapport ble skrevet i to deler. Den første delen handler om vår-halvåret og andre delen handler om høst-halvåret. Så for å finne import-tallene for hele året måtte vi lese igjennom begge og legge sammen tallene. På den tiden var fransk sett på som lingua

⁶ (Sandvik, 2018, s. 118)

franca, altså det internasjonale språket som ble brukt. Vi ser det tydelig her da det er brukt fransk innholdsfortegnelsen.⁷

På neste side står den viktigste importen på fransk. Her finner vi Café og Sucre som på norsk blir kaffe og sukker.⁸ Siden Norge ikke hadde starte med kilogram brukte de fortsatt pund. De viser til hvor mye 1 pund er i gram, så man kan lett regne ut hvor mange kilo det blir.⁹

Kilde 1890 SSB

I 1890 hadde Statistisk Sentralbyrå blitt grunnlagt og det er de som utgir rapporten over importen. Dette gjør ting lettere for oss da de har et bedre system enn Departementet for det Indre. Norge hadde nå blitt en del av meterkonvensjonen så kilogram ble brukt i import listene. Denne rapporten har en innledning skrevet av direktøren i Statistiske Sentralbyrå. Her er det mye informasjon, blant annet om hvilke tanker de hadde om forskjellige produktene.¹⁰

Det står at kolonialvarer var den viktigste varegruppen som ble importert, der kaffe og sukker var veldig viktig.¹¹ Det blir regnet ut et gjennomsnittsforbruk for hver nordmanns konsum det året. For kaffe lå dette forbruket på 3.63 kg og for sukker var det 6.99 kg per person.¹² Samme året var det en nedgang i tollene på kakaobønner. Den gikk fra 0.12 kr til 0.05 kr per kg.¹³

Det blir vist til at sukker har blitt den kolonialvaren som det blir importert størst mengde av, med litt under 15 millioner kg.¹⁴ Sukker er det produktet av disse fire som har flest bruk områder så vi kan tenke oss til at nordmenn nå virkelig fått smaken på søtt i mange former og til mange anledninger.

Kaffen har nesten doblet sine import-tall fra 1860 til 1890, og det tyder på at kaffen har fått en større rolle i samfunnet.

Det ble importert mer sjokoladen enn kakaobønner, men begge hadde en økning fra 1860 til 1890.

Det er altså økt import av alle de fire vareslagene i 1890 sammenlignet med 1860.

⁷ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, s. III)

⁸ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, s. V)

⁹ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, s. VI)

¹⁰ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. XII)

¹¹ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. III)

¹² (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV)

¹³ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. XIX)

¹⁴ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. III)

Kilde 1920 SSB

Denne rapporten, som den fra 1890 har også en innledning, og er generelt lik den fra 1890 da formen har blitt standardisert. I innledningen er de veldig optimistiske og håpefulle for den videre internasjonale handelen. Det ble satt en rekord høy handels omsetning det året og viser at handelen var tilbake etter flere år med nedgang som følge av krigen.¹⁵

Her nevner de også kolonialvarer som noe av det viktigste som blir importert. Importen av kakaobønner blir nevnt som viktig for de store norske sjokoladefabrikkene. Vi ser også at importen av ferdig produserte sjokolade gikk ned fra året 1919.¹⁶

Også i denne rapporten blir kaffe og sukker sett på som to av de viktigste kolonialvarene som blir importert. Det vises til at kaffeforbruket i Norge har økt til 6.5 kg per person og for sukker har det økt til 23.84 kg. Det blir kommentert at disse tallene er usikre da dette er like etter krigen og forbruket mest sannsynlig ikke er så høyt.¹⁷

Vi ser igjen at sukker er på importtoppen av disse fire varene. De andre er ikke nære engang da sukker ligger på 90 millioner kg sammenlignet kaffe på 11 millioner kg. Det betyr at det ble importert 8 ganger så mye sukker som kaffe. De andre varene hadde også en økning, og kakaobønner ligger på en sterk tredje plass med over 3 millioner kg. Dette viser tydelig at den norske sjokolade produksjonen var kommet sterkt i gang. Importen av ferdig-produsert sjokolade har også økt, men den har ikke en veldig stor økning da den mest sannsynlig var dyr å importere.

Historisk statistikk 1968 og Statistisk Aarvog For Kongeriget Norge 1891

I 1968 ble det utgitt en samlet *Historisk statistikk 1968* for de siste 100 årene. En av de tingene den viser er kg priser helt tilbake til 1900. Vi skal bruke den for å se på priser på våre varer.¹⁸ Siden den ikke går lenger tilbake en 1900 bruker vi Statistisk Aarvog for Kongeriget Norge 1891 for å finne pris per kg i 1890.¹⁹ Vi skal bruke begge to for å se prisutviklingen på kaffe, sukker sjokolade og kakaobønner.

¹⁵ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 1*)

¹⁶ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 5*)

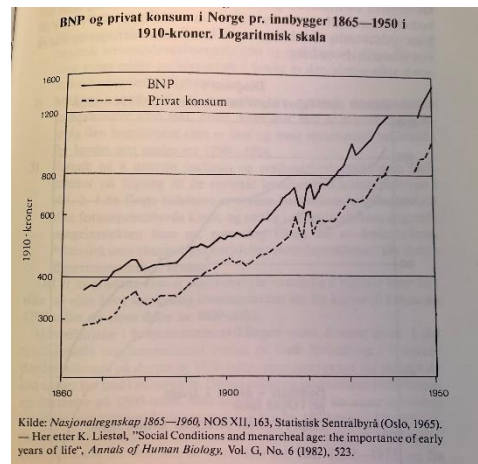
¹⁷ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 6*)

¹⁸ (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. Forord 3*)

¹⁹ (Statistisk Sentralbyrå, 1891)

Levestandard i Norge

Fra rapporten *Levestandarden i Norden 1500-1914*, finner vi et kapittel som forteller om hvordan det var å leve i Norge i disse årene. Den viser at levestandarden økte samtidig som konsumet av varer økte. Økningen var stabil fra 1860 og frem til 1920.²⁰ Vi skal se på lønninger til en offentlig veiarbeider for å sammenligne, og se hvor mye han kunne kjøpt med sin lønn.²¹

Husholdningsregnskap. Sept. 1918 - sept. 1919.

Dette var den eneste kilde vi fant som fortalte oss noe om forbruket av sjokolade.²² Det var et produkt som ikke har vært en del av hverdagen lengde.

Sekundærkilder

Som sekundærkilder skal vi se på noen bøker av Henry Notaker som har relevant informasjon. Han skrev mange bøker om matkultur, og flere spesifikt om norsk matkultur.²³ Notaker har spesielt to bøker som vi skal bruke som kilder. Den første er *Ganens Makt* og den andre er *Food Culture in Scandinavia*.

Vi skal bruke *Norsk Historie 1814-1905* av Myhre for kort å se på hva «det store hamskifte» og kort hvordan levestandarden utviklet seg.

Så går vi over til en artikkel av Virginie Amilien som forteller om hvilken plass kaffen og sukker hadde i Kristiania.

Vi skal se på en artikkel fra *Samfunnsspeilet* som er et tidsskrift gitt ut av Statistisk Sentralbyrå. Den første handler om den første undersøkelsen som ble gjort av norsk forbruk av kaffe og sukker.

²⁰ (Minde, 1987, s. 59)

²¹ (Statistisk Sentralbyrå, 2000) (Statistisk Sentralbyrå, 1922) (Grønlie, 1999)

²² (Statistisk Sentralbyrå, 1921, s. 28*)

²³ (Holen, 2020)

Deretter blir det å ta turen innom Freia og Nidar og Friele sine jubileumsbøker for å få deres perspektiv på hvilken rolle sjokoladen og kaffe hadde i samfunnet.

Notaker har i boken sin *Ganens Makt* et kapittel «Brennevin eller Kaffe?». Der viser han hvordan kaffen fikk en stadig større rolle i Norge. Han skriver videre hvordan kaffen tok over rollen som brennevin hadde tidligere. Han mener at strengere brennevin-lover åpnet opp for at kaffen kunne få en dominerende plass i hverdagen til folk.²⁴

Notaker kommenter også at sjokoladen kom til Norge samtidig som kaffen. Han forteller oss at kaffen ble den av de to som ble mest populær. Han mener kaffe ble sett på mer som en styrkedrikk og ikke som et luksusprodukt.²⁵

I boken *Food Culture In Scandinavia* hos Notaker skriver han om utviklingen til kaffe. At den startet på midten av 1800-tallet og ble vanlig på begynnelsen av 1900-tallet. I samme periode sier han at sukker ble mer brukt i alle samfunnsklasser siden det ble billigere og mer tilgjengelig.²⁶

I *Norsk Historie 1814-1905* nevner Myhre at det «det store hamskifte» var en sosial, økonomisk og kulturell endring. Bønder ble en større del av markedsøkonomien og begynte å bruke penger for å kjøpe varer i stedet for byttehandel.²⁷ Han sier at det var mange bønder som var kritiske til kjøp av importerte luksusvarer. Likevel var den største forandringen urbaniseringen, der folk samlet seg i større bygder og enda flere flytte inn til byer som Kristiania.²⁸

Myhre sier at vi kan se forandring i levestandarden med økt forbruk og mindre bruk av inntekt på nødvendige ting. Han sier at fra 1865 til 1910 gikk andelen av lønnen brukt på mat og drikke ned fra 53.1% til 47.6% og prisen for bolig ned 20% til 14,2%.²⁹

Pål Thonstad Sandvik sier i boken sin *Nasjonens Velstand* at selv om Norge følte på en økonomisk oppgang i årene rett etter krigen ble det krise høsten 1920. Hele det norskesamfunnet ble påvirket.³⁰ Konsumprisindeksen viser at prisene fra 1914 øker ekstremt,

²⁴ (Notaker, *Ganens Makt*, 1993, s. 223)

²⁵ (Notaker, *Ganens Makt*, 1993, ss. 224-225)

²⁶ (Notaker, *Food Culture in Scandinavia*, 2009, s. 31)

²⁷ (Myhre, 2012, s. 211)

²⁸ (Myhre, 2012, s. 213)

²⁹ (Myhre, 2012, s. 206)

³⁰ (Sandvik, 2018, ss. 176-177)

fra en jevn oppgang fra begynnelsen av 1900-tallet.³¹ Han mener også at i denne perioden var det levestandarden for de i lavere i sosiale lag som merket størst forandring. Han sier også at det var de som hadde manuelt arbeid som hadde høyest lønnsøkninger.³²

Virginie Amilien skriver et kapittel om matvanen i Kristiania fra 1860 til 2000 i boken *Food and The City in Europe Since 1800*. Hun gir oss et dypt innblikk i hvilken relasjon menneskene i en storby hadde til mat. Det var ekstreme forskjeller på fattige og rike i Kristiania fra 1860 og utover 1900-tallet. En vanlig diett for en fattig person kunne bestå av mørkt brød og svart kaffe.³³ Hun sier at de viktigste varene som ble en del av alle samfunnsklasser var sukker og kaffe.³⁴ Denne kilden gir oss et viktig innblikk på hvilken rolle kaffe hadde i de fattige sin hverdag.

Den første undersøkelsen av forbruket av kaffe og sukker ble gjennomført i 1889 Statistisk Sentralbyrå.³⁵ Formålet var å se om tollene var for høye for fattigere arbeidere.³⁶

Jubileumsbøkene til Freia og Nidar gir oss mye informasjon om sjokoladens historie i Norge og hvordan dens rolle utviklet seg. Det er viktig å tenke på at disse bøkene ble skrevet for bedriften og at de mest sannsynlig prøver å sette seg selv i et godt lys. Likevel er det interessant å se på historien til sjokoladen og så beveger vi oss over til historien til sjokoladeprodusentene.

Freia startet sin store produksjon på midten av 1890-tallet da det kom en ny eier inn.³⁷ Under første verdenskrig slet Freia med å produsere nok sjokolade til det norske folket.³⁸ Nordmenn likte den norske sjokoladen som var blandet med melk og derfor ikke så sterk som mye av den

³¹ (Sandvik, 2018, s. 173)

³² (Sandvik, 2018, s. 139)

³³ (Amilien, 2007, s. 231)

³⁴ (Amilien, 2007, s. 235)

³⁵ (Søbye, 1996, s. 40)

³⁶ (Søbye, 1996, s. 41)

³⁷ (Ibsen, 1998, ss. 16, 28)

³⁸ (Ibsen, 1998, s. 34)

utenlandske som hadde større andel kakao.³⁹ De bygget opp en sterk kundebase i denne perioden, som nok var deres nøkkel for videre suksess.⁴⁰

Friele starte å importere store mengder kaffe rundt 1860. Det var fortsatt ikke før midten av 1890-tallet at kaffe ble den viktigste varen for selskapet.⁴¹ De importerte sukker og sjokolade i samme perioden, men ikke av noe stor skala.⁴² De utvidet med å starte å brenne kaffebønnene de importerte for å gjøre kaffen billigere, men slet med at nordmenn ikke skjønnte hvorfor den likevel var så dyr.⁴³

«Ved nydelsen af dem bringes arbeidet til at gå lettere; uvante vanskeligheder overvindes; træthedsfølelsen svinner, humøret bliver lettet; de give et vist almindeligt, baade legemilgt og aadeligt velvære, og et livligere blodomløp, de virke paa hele nervesystemet, særlig paa hjerne og hjerte.»⁴⁴

Et sitat fra doktor Christian Jürgensen som mente kaffe var et godt kosttilskudd.⁴⁵

Det ligger en artikkel på Statistisk Sentralbyrå sine nettsider om hva leger tenkte om kaffe på midten av 1800-tallet. Vi skal bruke den kort for å forklare kaffens posisjon i samfunnet.⁴⁶

I 2006 ble det skrevet en doktoravhandling om middagens historie i Norge. Den nevner også kaffe, sukker og sjokolade. Den forteller oss om disse varene ble sett på som næringsinnholdige eller konsumert kun for nytelse.⁴⁷

Det vil bli brukt noen mindre rapporter og artikler fra i dag for få et perspektiv på hvilket nivå forbruket av kaffe, sukker og sjokolade var i de årene vi har sett på.

³⁹ (Ibsen, 1998, s. 61)

⁴⁰ (Ibsen, 1998, s. 55) (Hammarstrøm, 1987, ss. 32-33)

⁴¹ (Grønlie, 1999, ss. 24, 58)

⁴² (Grønlie, 1999, ss. 27, 28)

⁴³ (Grønlie, 1999, s. 52)

⁴⁴ (Grønlie, 1999, s. 45)

⁴⁵ (Grønlie, 1999, s. 45)

⁴⁶ (Bore & Pedersen, 2006)

⁴⁷ (Bugge, 2005, s. 86)

Oppsummering og videre plan

For å kunne sette oss inn i oppgaven har vi tatt oss god tid med å introdusere kildene. Vi har gått igjennom primærkildene der det er vurdert hvor gode og pålitelige de er, hentet ut importtall og tanker fra forfatterne om varene vi ser på. Vi bruker sekundærkilder for å vise frem plassen kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner hadde i Norge i de årene vi har konsentrert oss om. Bruken av forskjellige typer sekundærkilder har gitt oss et godt bilde av hvordan det stod til i samfunnet og i hverdagen til folk.

Vi starter med å fortelle om kaffens rolle og hvor viktig den var i livene til nordmenn. Kaffe er et godt startpunkt for den videre diskusjonen om hverdagen til nordmenn. Så går vi videre til sukker og hvilken plass det hadde for både hos nordmenn flest og hvilken plass det hadde for industrien. Dette blir så en naturlig overgang til sjokolade og kakaobønner som vi ser på under ett da vi føler dette er to varer som henger sammen, og som også var viktig for de norske sjokoladefabrikkene. Vi ser på hvordan sjokolade gikk fra å være en importert luksusvare til et mer hverdagslig produkt som produsert i Norge.

Hoveddel

En Kopp kaffe

Kaffes rolle i Norge fra 1860-1920 har vi gått igjennom, men la oss se nøyere på utviklingen gjennom perioden 1860-1920. Hvis vi setter 1860 som start år ser vi at import av kaffe øker med 82% de	År	1860	1890	1920
	Kaffe	4 438 000 Kg ⁴⁸	8 094 000 Kg ⁴⁹	11 261 000 Kg ⁵⁰
	Økning	-	+3 656 000	+6 823 000
	Prosentvis økning fra 1860	-	82%	154%
	Prosentvis økning fra 1890	-	-	39%
	Gjennomsnitt forbruk	-	4 kg ⁵¹	7 kg ⁵²

første 30 årene.⁵³ Dette er en større økning enn befolkningsveksten vi hadde i samme perioden. Befolkningsvekst var 24%.⁵⁴ Vi vet også at tollene på kaffe ble satt ned med 10 øre per kg i juni 1890.⁵⁵ Dette får oss til å tro at forbruket hadde økt i disse årene.

Drammens arbeiderforening mente at tollene på kaffen var en «fattigmandsskat»⁵⁶. Drammens Arbeidsforening var en forening for arbeidere og deres mening sier mye om hva som var viktig for folk i disse årene. Kaffen ble sett på som noe som var sunt for deg og en styrkedrikk.⁵⁷

⁴⁸ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, ss. 52, 104)

⁴⁹ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. III)

⁵⁰ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 7)

⁵¹ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV)

⁵² (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 6*)

⁵³ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV)

⁵⁴ (Østby, 1995, s. 4)

⁵⁵ (Søbye, 1996, s. 47)

⁵⁶ (Søbye, 1996, s. 46)

⁵⁷ (Notaker, Ganens Makt, 1993, s. 226)

Med økt innenlands-handelen spredde kaffen seg raskt utover Norge.⁵⁸ Det at det ble drukket 5-6 kopper om dagen noen steder viser at det var en populærdrikke.⁵⁹ Den mengden er veldig lik den mengden som blir konsumert i dag.⁶⁰ Fra 1860 til 1920 er det over 150% økning importen av kaffe. Økningen fra 1890 til 1920 ligger på 39%. Importen viser det samme. Fra 1890 til 1920 hadde gjennomsnittet forbruk gått fra 4 kg til 7 kg på 30 år.⁶¹ Det er en økning med 75%.

Det var også mye kaffeerstatning som ble importert til Norge i den perioden, eller som den blir kalt: sikorikaffe.⁶² Dette er brent og malt sikorirøtter der smaken minner om kaffe. Dette ble brukt i tider der kaffen var dyrt og vanskelig å få tak i. Om arbeideren drakk mest av denne kaffeerstatningen og overklassen drakk mest ordentlig kaffe er umulig å vite. Det er likevel større sjanse for kaffe som ble solgt til arbeidere var av lavere kvalitet. Det er uansett mulig å se på utviklingen av kaffe-drikkingen som en modernisering av samfunnet i Norge. Etter hvert som kaffen ble billigere og letter å få tak i ble det drukket av store dele av befolkningen.

For å se om kaffen faktisk var tilgjengelige for de fattige kan vi se på utviklingen av lønninger og sammenligne det med prisen på kaffe. Vi velger å se på lønninger i byer da det var her kaffe forbruket var størst. Når vi går til statistikken fra Statistisk sentralbyrå og dokumentet Historisk Statistikk 1968 finner vi ikke priser lenger tilbake enn 1900. I Statistiskårbok for 1991 finner vi gjennomsnitt kilopris fra 1881-1885. Vi velger å bruke kiloprisen for 1890 og gjennomsnittslønnen til en offentlig veiarbeider samme år.

Kiloprisen for kaffe var ca. kr 1.65 og dagslønnen til en offentlig veiarbeider var kr 2.43.⁶³ Det vil si at 1 kg kaffe var verdt over en halv dags arbeid og var da veldig dyrt.

Dette gjenspeiles i en oppskrift som kommer fra kokeboken gitt ut av Helga Helgesen og Dorothea Christensen

⁵⁸ (Grønlie, 1999, s. 27)

⁵⁹ (Notaker, Ganens Makt, 1993, s. 226)

⁶⁰ (Notaker, Ganens Makt, 1993, s. 226) (Grydeland, 2020)

⁶¹ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV) (Statistisk Sentralbyrå, 1922, s. 6*)

⁶² (Notaker, Ganens Makt, 1993, s. 225)

⁶³ (Statistisk Sentralbyrå, 1891, s. 86) (Statistisk Sentralbyrå, 2000)

«2 spiseskjeer kaffe pr. liter vann (pluss litt fiskeskinn til klaring). Kaffen skal koke i 10 minutter, tilsettes så en teskje løvetann, for så å trekke en tid. Og man koker videre på gruten, men hver tredje dag må den klares, dvs. man fyller kjelen med vann for så å koke den gamle gruten et kvarters tid. Gruten slås bort, og dette kaffevannet brukes til ny kaffekoking - "og man kan da tage lidt mindre kaffe".⁶⁴

Dette sitatet var hentet fra en nettside om Oslo historie. Vi brukte de som kilde da vi ikke hadde tilgang til å låne ett eksemplar av kokeboken. Men vi likte dette sitatet som demonstrere hvordan folk utnyttet kaffen og gruten for å få mest mulig ut av det de hadde.

Vi kan gå videre til kaffe priser og lønninger i 1920 for å se om det er annerledes der. Da har lønnen til en offentlig vegarbeider økt til 16,53 kr om dagen som er en god økning på 30 år. Kaffe kostet per kg 5.11 kr.⁶⁵ Det er fortsatt en stor økning fra 1914 da kaffe prisen lå på 2.55 kr. Så over disse 6 årene har kaffe prisen doblet seg.⁶⁶ Vi kan også nevne at fra 1890 til 1920 ble arbeidstiden senket fra 10 til 8 timer. Så de fikk ikke bare mer i lønn, men de jobber mindre også. Det viser at kaffen har blitt enda mer tilgjengelig og større del av hverdagen til den norske befolkning i 1920.

Selv om kaffe ble sett på som en styrkedrikk var den i manges øyne et nytelsesmiddel.⁶⁷ I hvert fall for leger. Det var mange leger som ikke likte at kaffe ble populært og begynte å bruke den som unnskyldning for mange sykdommer.⁶⁸ I tiårene før 1890-tallet sa legene at barn drakk for mye kaffe. Det ble oppfordret at de heller skulle drikke melk for det var bedre for dem.⁶⁹

⁶⁴ (Melvold, u.d.)

⁶⁵ (Statistisk Sentralbyrå, 1969, ss. 543, 552)

⁶⁶ (Sandvik, 2018, s. 169)

⁶⁷ (Bugge, 2005, s. 86)

⁶⁸ (Bore & Pedersen, 2006)

⁶⁹ (Bore & Pedersen, 2006)

En Spiseskje Sukker

Sukker, som de fleste kolonialvarer, var i begynnelsen en luksusvare for de rike. Det tok ikke altfor lenge før det var tilgjengelig for	År	1860	1890	1920
	Sukker	760 000 Kg ⁷⁰	14 951 000 Kg ⁷¹	90 854 000 Kg ⁷²
	Økning	-	+14 191 000 kg	90 094 900 Kg
	Prosentvis økning fra 1860	-	1 867 %	11 854 %
	Prosentvis økning fra 1890	-	-	508%
	Gjennomsnitt forbruk	-	7 kg ⁷³	24 kg ⁷⁴

flere.⁷⁵ Vi ser det tydelig i økningen av importen fra 1860 til 1890, der det går fra under 800 000 kg til nesten 15 millioner kg. Det er tydelig at sukker hadde blitt tilgjengelig for flere på dette tidspunktet.

Vi kan gå til innledningen i statistikken for import i 1890. Der blir gjennomsnittet regnet ut til å være rundt 7 kg per person.⁷⁶ Det er fortsatt mest sannsynlig overklassen brukte mer sukker enn de fattigere, men det er i hvert fall tydelig at det var tilgjengelige for flere. Økningen kan også ses i lys av at det var flere sjokoladefabrikker ble etablert på denne tiden, men det var mest sannsynlig at det største forbruket var i private hjem. I disse årene ble også vanlig med konditori der kvinner samles for å drikke kaffe og spise bakevarer, spesielt søte bakevarer.⁷⁷

Med en økning på over 11 800% er det tydelig at sukker hadde etablert seg i det norske samfunn og nordmenns hverdag. Det får vi bekreftet i innledningen til import-listene for

⁷⁰ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, ss. 60, 110)

⁷¹ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. III)

⁷² (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 5*)

⁷³ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV)

⁷⁴ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 6*)

⁷⁵ (Amilien, 2007, s. 235)

⁷⁶ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. IV)

⁷⁷ (Notaker, Food Culture in Scandinavia, 2009, s. 141)

1920. De viser at forbruket av sukker per person i Norge lå på 24 kg.⁷⁸ Dette er nesten samme nivå som i dag.⁷⁹

Vi kan se at konsumet av sukker var på et nivå vi kan kalle moderne. Vi kan ikke si noe konkret om konsumet mellom de forskjellige samfunnsklasse som var i Norge, men vi kan likevel anta at forbruket var høyere i de øvre klassene siden de hadde større kjøps-potensiale. For å faktisk se på hvor tilgjengelig sukker var kan vi se på kiloprisen. Det samme gjelder her som med kaffe. Vi har ikke kiloprisen fra 1860 men vi velger å bruke prisen fra 1890.

Da lå prisen på sukker på 0.36 kr per kg og dagslønnen til en offentlig veiarbeider lå på 2,43 kr.⁸⁰ Her er veldig tydelig å si at sukker ikke lenger var en luksus produkt. Med en dagslønn kunne man få kjøpt litt under 7 kg sukker. Vi ser tydelig at nordmenn hadde ett større forbruk av sukker enn kaffe.

Vi flytter oss så til 1920 for å se om det var større forskjell der. Da lå dagslønnen som sagt tidligere på 16.53 kr, og prisen per kg sukker hadde gått opp til 1.87 kr.⁸¹ Med denne lønnen hadde de råd til litt under 9 kg med sukker. Vi ser at en nedgang i prisen til sukker kan indikere et økt forbruk.

For å se om første verdenskrig hadde påvirkning på import og forbruk ser vi på prisen på sukker fra 1914 og 1918. I 1914 var prisen på 0.55 kr og i 1918 1.17 kr.⁸² Under første verdenskrig ble det satt maksimalpriser for å unngå høye pris på grunn av inflasjon.⁸³

Vi ser at sukkerprisene fortsatt er på vei opp etter krigen. Fra 1.17 kr i 1918 til 1.87 kr i 1920 er ikke en stor økning, men uansett en øking som ville påvirke salget.

Sukker ble sett på som et verdifullt næringsmiddel.⁸⁴ Det var lett bruke sukkeret i det daglige. Med de store mengdene som ble importert viser at bruken som næringsmiddel var viktig. Det ble mange steder brukt som en delikatesse, strødd på fisk eller på stek.⁸⁵

⁷⁸ (Statistisk Sentralbyrå, 1922, s. 6*)

⁷⁹ (Helsedirektoratet, 2021, s. 7)

⁸⁰ (Statistisk Sentralbyrå, 1891, s. 86) (Statistisk Sentralbyrå, 2000)

⁸¹ (Statistisk Sentralbyrå, 1922, s. 3*) (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. 559)

⁸² (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. 543)

⁸³ (Sandvik, 2018, s. 170)

⁸⁴ (Bugge, 2005, s. 86)

⁸⁵ (Bugge, 2005, s. 87)

Det er trygt å si at sukker var en del av hverdagen til nordmenn, men for å se hvilken rolle den spilte industrielt må vi bevege oss videre til sjokolade- og kakaobønners rolle i Norge.

Fra Bønne til Sjokolade

År	1860	1890	1920
Kakaobønner	10 000 Kg ⁸⁶	64 000 kg ⁸⁷	3 392 000 Kg ⁸⁸
Økning	-	54 000 Kg	3 380 000 Kg
Prosentvis økning kakaobønner 1860	-	540 %	33 820 %
Prosentvis økning kakaobønner 1890	-	-	5 200 %
Sjokolade	2 000 Kg ⁸⁹	179 000 Kg ⁹⁰	685 000 Kg ⁹¹
Økning	-	177 000 Kg	683 000 Kg
Prosentvis økning sjokolade 1860	-	8 850 %	34 150 %
Prosentvis økning sjokolade 1890	-	-	282 %

I Norge er det ikke varmt nok til å gro kakaobønner så vi må importere alt vi trenger.

Importen av kakaobønner startet tidlig, men det ble ikke store mengder før vi fikk bygd store sjokoladefabrikker. Med økende produksjon av sjokolade i Norge økte importen av kakaobønner mens importen av ferdig produsert sjokolade ble redusert. Den var fortsatt økende, men ikke i samme grad som før.

Notaker sier at sjokolade blir nevnt helt tilbake til 1769. Da er det mest sannsynlig snakk om en drikk nærmere det vi kjenner til som kakao i dag.⁹² Det viser bare at de har vært sjokolade i Norge i lang tid, men det var ikke før på slutten av 1800-tallet det ble virkelig populært.

Sentralisering og tilflytting til byene førte til at flere kom i kontakt med varer som ikke var

⁸⁶ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, ss. 52, 101)

⁸⁷ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. 6)

⁸⁸ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 7)

⁸⁹ (Statistisk Sentralbyrå , 1861, ss. 53, 101)

⁹⁰ (Statistisk sentralbyrå, 1891, s. 6)

⁹¹ (Statistisk Sentralbyrå , 1922, s. 7)

⁹² (Notaker, Ganens Makt, 1993, s. 120)

tilgjengelig for de tidligere. Tilgang til billig arbeidskraft førte også til at bedriftseiere tjente mere og hadde større mulighet til å investere i fabrikkene. Det er ikke sikkert at arbeiderne hadde råd til sjokolade selv om de hadde tilgang til det, men de fikk likevel muligheten til lære om produktet når det ble etablert flere sjokoladefabrikker i Norge og flere fikk jobb der.

Det var sjokolade produksjon i Norge også før 1860 men det var i så liten grad at det ikke hadde en spesiell stor påvirkning på importen. På midten av 1890 årene hadde Freia begynte med større produksjon og Norsk sjokolade tok en stadig større markedsandel. I 1913 var 50% av all sjokolade spist i Norge produsert av Freia.⁹³ Når vi er i 1920 var norsk sjokolade blitt veldig populært og etter første verdenskrig var ønsket om å produsere mer stort. Fra starten av første verdenskrig var internasjonal handel vanskelig og først i 1920 var importen av kakaobønner blitt stabil igjen. Importen av ferdig produserte sjokoladen sank fra året før.⁹⁴ Det er et tydelig tegn på at den norske sjokolade hadde sikret seg en plass i den norske hverdagen. Når vi snakker om produksjonen av norsk sjokolade, kan vi ta med sukker inn i bilde da nesten 50 prosent av sjokolade produsert i dag består av sukker. Dagens oppskrift er mest sannsynlig den samme som den har vært i mange år.

Det økende forbruket av sjokolade ser vi også når vi ser på importen av sjokolade fra 1890 til 1920. De årene økte importen med 282%. Det er god økning, men det er ikke i nærheten av importen av kakaobønner som økte med 5 222% i samme periode. Den økte importen er det tydeligste tegnet på at rollen til sjokolade i samfunnet er annerledes i 1860 sammenlignet med 1920.

Kiloprisen på sjokolade og kakaobønner tar vi også fra 1890. Da lå prisene på kakaobønner på 1.30 kr og sjokolade 1.90 kr.⁹⁵ Det at er ferdig produkt er dyrere enn råvaren er ikke overraskende. Lønnen til en offentlig veiarbeider lå på 2.43 kr per dagen.⁹⁶ Det at prisen på begge varene utgjør en stor del av lønnen til en offentlig arbeider, tyder på at det mest sannsynlig ikke var et hverdagsprodukt.

⁹³ (Freia, u.d.)

⁹⁴ (Hammarstrøm, 1987, s. 36) (Ibsen, 1998, s. 34)

⁹⁵ (Statistisk Sentralbyrå, 2000)

⁹⁶ (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. 552)

Når vi flytter oss til året 1920 finner vi ikke noe pris på kakaobønner på noe av statistikken vi har hentet fra Statistisk Sentralbyrå, men vi finner pris for sjokolade. Den lå på 3.78 kr per kg.⁹⁷ Prisen på norsk produsert sjokolade viser at det er den som er populær hos folk. 1 kilo sjokolade utgjør bare en liten del av dagslønnen som var på 16.53 kr.⁹⁸

En kg sjokolade kostet nå 23% av en veiarbeiders lønn. Vi kan si nå at i 1920 var sjokolade blitt mer tilgjengelig og billigere for folk flest og at denne luksusen har blitt mer hverdagslig.

Vi vil se om prisen er høy i årene rundt første verdenskrig. I 1914 var prisen 1.91 kr per kg og i 1918 var den på 4.14 kr.⁹⁹ Vi ser da at prisen på sjokolade har økten siden krigens start, men sank igjen da krigen var over og import ble enklere.

Vi har ikke klart å finne noe om forbruket av sjokolade i 1860, 1890 eller 1920. I husholdning-statistikk klarte vi å finne utvikling av forbruket fra 1912-1913 til 1918-1919. Forbruket gikk fra 0.68 kg til 1.52 kg for arbeidere.¹⁰⁰ På de fem årene økte forbruket med 123%. Det er tydelig at i løpet av den korte perioden fikk sjokoladen en mer fremtredende plass hos en arbeider.

Sjokoladen var på grensen mellom å bli sett på som nytelsesmiddel og ha en næringsverdi, da den har ett høyt fett innhold.¹⁰¹ Siden sjokoladen både ble brukt som nytelse, men også næring og fett ble den utvidete rollen den fikk viktig. Når kiloprisen ble lavere, ble muligheten å kjøpe et produkt så ga mye fett viktig.

Kaffe, Sukker, Sjokolade og Kakaobønner

Vi har nå diskutert kolonialvarene kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner hver for seg. Nå skal vi trekke disse sammen og se på hvordan de forholder seg til hverandre.

Ingen av disse varene kan produseres i Norge, foruten sjokolade som jo er avhengig av importerte kakaobønner. I de årene vi har sett på var det en stor økning av import av alle varene.

⁹⁷ Ibid, s. 543

⁹⁸ (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. 552)

⁹⁹ (Statistisk Sentralbyrå, 1969, s. 543)

¹⁰⁰ (Statistisk Sentralbyrå, 1921, s. 28*)

¹⁰¹ (Bugge, 2005, s. 86)

Vi har sett på importen av firer varer. Med to av disse råvarer ble det utviklet egne industrier, sjokoladefabrikker og kaffebrennerier. For at disse industriene skulle bli lønnsomme ble det nye maskiner som skulle gjøre driften bedre.¹⁰² Effektivisering med nye maskiner og flere innflyttere til byene var sterk medvirkende til økt levestandard fra slutten av 1860-årene.¹⁰³ Med høyere lønninger ble også kundegruppen de varene vi har sett på større og prisen ble lavere.

I perioden fra 1860-1920 skjedde det mye forskjellig i det norske samfunnet. Fra det «store hamskifte», unionsoppløsning, ny konge og nøytralitet under første verdenskrig ble det store endringer for det norske folk og Norge. Importen og handelen av kolonialvarer som en gang ble ansett som luksus og bare for de rike, ble etter hvert en del av alles hverdag. Fra fattige fabrikkarbeidere som fikk kaffe av barna sine som kom på jobben med formiddagsmat til dem og folk som dro på kafeer eller konditorier der du kunne kjøpe søt bakst og kaffe.

Videre kan vi si at industrien rundt produksjonen av sjokolade er spesiell da vi ser på melkesjokolade i dag som noe veldig norsk. Dette kan skyldes den kulturen som ble bygd opp av reklamen som Freia og Nidar brukte.¹⁰⁴ Det å fornorske sjokoladen og gjøre det til et produkt befolkning ikke kunne få nok av var en genistrek.

Siden varene kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner var ganske kostbare varer var det ikke alle som hadde anledning til å kjøpe de. Den internasjonale påvirkningen fikk derfor en større effekt på de rikeste i samfunnet og mindre på de fattige. Det var de rike som hadde muligheten til å ta del av de nye ideer som kom med handelen.

Det norske folk likte luksus og satte stor pris på de nye varene. Etter hvert som lønningene økte og prisene ble redusert ble det stadig flere som hadde muligheten til å bruke deler av lønnen sin på varer som ikke var nødvendig, men som bare var kos og hygge, så som sjokolade og andre sukkerholdige varer.

Kaffe har vist en stabil økning i importen. Fra 1860 til 1920 var det en økning på 153%.

Sukkeret sin utvikling er lik som kaffen sin, men mye større. Da den økte fra 1860 til 1920 med 11 853%. Dette er en utrolig stor økning av importen. Vi ville blitt overrasket uansett

¹⁰² (Ibsen, 1998, s. 31; Grønlie, 1999, s. 52)

¹⁰³ (Sandvik, 2018, ss. 96-97) (Helle, Eliasse, Myhre, & Stugu, 2006, s. 347)

¹⁰⁴ (Ibsen, 1998, ss. 55, 57)

hvilken vare det var. Hvis vi ser på mengden, ser det enda mer utrolig ut fra 760 100 kg til 90 854 000 kg. Fra under en million kg til over 90 millioner. Importen forteller oss tydelig at sukker, var viktig for samfunnet.

Mengden sjokolade, altså den ferdig produserte sjokoladen som ble importert til Norge i 1860, er ikke stor. Importen øker mye frem til 1920 da den økt med 37 960%. Det er den høyeste prosentvis økningen vi finner av våre fire varer. Å gå fra 1 800 kg til 685 110 kg i en 60 års periode en veldig stor økning, og importen viser en tydelig interesse for sjokolade i 1920. Det er tydelig at den importert utenlandske sjokoladen fortsatt hadde interesse selv om den norskproduserte var veldig populær.

Når vi ser på utviklingen til kakaobønnen er den litt lik som sjokoladen. Fra 1860 til 1920 økte importen med 31 108%. Importen forteller oss da at markedet for å bruke kakaobønner økte veldig. Med de norske sjokoladeprodusentene som økte produksjonene i disse årene kan vi skjønne hvorfor. Import-tallene som i 1920 lå på over 3 millioner kg, viser oss at sjokoladeproduksjonen var blitt en stor del av den norske industrien.

Det er interessant å sammenligne økningen i import med lønnsøkning i samme periode. Vi kan starte med året 1890 der den gjennomsnittets dagslønnen lå på 2,43 kr.¹⁰⁵ Om en person skulle kjøpe 100 gram sjokolade, 100 gram sukker og 100 gram kaffe ville det blitt 0.391 kr. Dette er 16% av dagslønnen så det er godt mulig at man kunne unne seg litt luksus i hverdagen. Men det er fortsatt en stor del av lønnen. Siden vi ikke skal gå inn på hvor mye andre ting kostet kan vi ikke si noe om hvor stor andel av befolkningen som hadde råd til disse varene.

Vi kan gå til 1920 for å se om de hadde mer penger igjen etter å ha kjøpt 100 gram med kaffe, sjokolade og sukker. Til sammen blir det nå 1.076 kr som for dagslønnen på 16.53 bare blir 6.5%.¹⁰⁶ Det er tydelig at med den prisen var disse varen mye mer tilgjengelig for folk flest.

Vi har sett på at importen økte og lønningen økte. Prisene økte også, men ikke like mye. Vi kan si at kaffe, sukker og sjokolade har gått fra å være luksusvarer til mer hverdagsvarer, basert på tallene i import listene.

At disse luksusvarene hadde egne roller som utviklet seg i forskjellig tempo er tydelig. Kaffen som ble sett på som et nytelsesprodukt, men ble en drikk for alle samfunnsklasser. At den ble

¹⁰⁵ (Statistisk Sentralbyrå, 2000)

¹⁰⁶ (Statistisk Sentralbyrå, 1922)

drukket flere ganger om dagen og ble drukkit av alle kjønner ga den en felles rolle for alle i Norge.¹⁰⁷

Sjokoladen som var en kombinasjon av en nytelse og næringsrik matvare utviklet sin rolle mest de siste 10 årene før 1920.¹⁰⁸ Når denne varen både smakte godt og var næringsrik er det ikke overraskende at nordmenn likte den. Vi ser det med utviklingen av forbruket fra 1913 til 1919 da det økte med 123%.¹⁰⁹ Siden vi ikke har noe tall om forbruket etter 1919 er det vanskelig å si noe konkret, men siden vi ser en økende trend er det stor sannsynlighet for at den økte frem til 1920. Og selv om nordmenn var glade i norsk sjokolade er det også utrolig at importen også økte etter 1920 da den internasjonale handelen ble lettere. Både Freia og Nidar sier i sine jubileumbøker at de slet med å produsere nok sjokoladen under første verdenskrig.¹¹⁰ Med det vi vet om forbruket og den økende ønske om mer sjokolade vil si at forbruket var mye høyere i 1920 enn det var i 1913.

Noe som er viktig når vi ser på pris per kg i 1920 er inflasjonen som startet 1914. Fra 1913-1918 økte prisen med 140%. Det var ikke en dramatisk vekst sier Sandvik. Men det var mye usikkerhet rundt omstendighetene.¹¹¹ Med økning på konsumprisindeksen fra 1914 frem til 1920 som en mangel på handel og økende krone.¹¹² Selv om lønningen økte og er det mulig at pengene ikke var verdt like mye som før.

Det er åpenbart at den økte importen av disse varene som ble ansett som luksus vare viser tegn på forandring i Norge. Fra et land med mange fattige.¹¹³ Til et land der en stor del av befolkning var i betalt jobb og levestandarden økte.¹¹⁴ Slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var en tid der innkjøp av forbruksvarer økte, og til og med varer som ikke var nødvendige og ble ansett som luksusvarer.¹¹⁵ Første verdenskrig stoppet ikke Norges handel med omverden, den ble bare redusert.¹¹⁶ Importen til Norge med varer vi ikke kunne produsere selv økte og med den tilgjengeligheten til disse varene for folk flest. Selv om prisene på disse varene økte, så økte lønningene mere.¹¹⁷

¹⁰⁷ (Bugge, 2005, s. 88)

¹⁰⁸ (Bugge, 2005, s. 86)

¹⁰⁹ (Statistisk Sentralbyrå, 1921, s. 28*)

¹¹⁰ (Ibsen, 1998, s. 34) (Hammarstrøm, 1987, s. 36)

¹¹¹ (Sandvik, 2018, s. 167)

¹¹² (Sandvik, 2018, s. 173)

¹¹³ (Sandvik, 2018, s. 95)

¹¹⁴ (Sandvik, 2018, ss. 97-98)

¹¹⁵ (Sandvik, 2018, s. 119) (Fuglum, 1988, s. 320)

¹¹⁶ (Sandvik, 2018, s. 169)

¹¹⁷ (Fuglum, 1988, s. 512)

Konklusjon

Det er tydelig at importen av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner økte i perioden fra 1860 til 1920. Det er ingen tvil om at den økte importen hadde en påvirkning på det norske samfunnet. Levestandarden ble bedre og dermed folks mulighet til å kjøpe disse varene. Hvordan importen økte i forhold til lønningene og pris per kg, gir oss et inntrykk av hvordan disse varenes betydning utviklet seg.

Vi har prøvd å se hvordan importen av disse fire varene passet inn i Norge i perioden 1860 til 1920. Det har vært vanskelig å finne noe forskning som kunne hjelpe oss med å sette importen i perspektiv. Vi fant ingen studier som handlet om utvikling av Norge sett i lys av utviklingen av importerte varer i den perioden. Så vi prøvde å bruke andre kilder for å se hvordan det var.

Norsk handels utvikling er et tema som ikke har blitt forsket mye på. Det er tydelig et tomrom i forskning på handel i Norge. Denne oppgaven fyller ikke dette rommet, men den viser at vi har nok kilder til å lære mye og forske på i fremtidige studier.

Vi brukte den tilgjengelige forskning for å prøve å svare på problemstillingen vår. Vi brukte mange rapporter fra Statistisk Sentralbyrå. Det var de som hadde import-tallene, oversikt over nivå på lønninger og hvilken pris per kg disse varene hadde i salg i Norge i de utvalgte årene.

Vi så hvordan importen økte fra 1860 til 1920.

At varene kaffe, sukker og sjokolade sin rolle ble større enn bare luksus ser vi når de to sist nevnte hadde viktig næringsinnhold som spilte en rolle i den økende levestandarden som folk i Norge opplevde. Kaffe ble en drikk som mange drakk flere ganger om dagen ikke bare for nytelse, men også som en styrkedrikk.

Vi så tydelig at i 1860 var det kaffe som det ble importert mest med over 4 millioner kg og i 1920 var det sukker med over 90 millioner kg. Vi så også at forholdet mellom import av de forskjellige varene endret seg da kakaobønner og kaffebønner ble viktig for norsk industri.

Våre funn viser til at importen av luksusvarer var en del av den økte levestandarden i Norge. Vi har sett at den økte importen av kaffe, sukker, sjokolade og kakaobønner var en konsekvens av den økonomiske oppgangen Norge opplevde. Sandvik sier at levestandarden for de i lavere sosiale lag hadde økte mest, det er noe vi er enig i da prisen og tilgjengeligheten av varene ble bedre. Når de i lavere sosiale lag får tilgang til varer er det lett å tro at det er en del av manges liv.

Når vi ser på lønninger i forhold til kg prisen så vi at varene ble relativt sett billigere. I 1920 var prisene redusert så mye at det er stor mulighet at de var en del av hverdagen til de aller fleste. Vi brukte lønnen til en offentlig veiarbeider som grunnlag for en timelønn til arbeidere.

Den økende importen av kaffe, sukker, kakaobønner og sjokolade var resultatet av to økonomiske utviklingsprosesser nemlig økende levestandard og økt tilgang på importerte varer.

Bibliografi

- Amilien, V. (2007). Turtle Soup and Water Porridge: Some Social and Cultural Perspectives on Food Habits in the City of Oslo. I P. J. Atkins, P. Lummel, & D. J. Oddy, *Food and Cities on Europe since 1800* (ss. 227-237). Aldershot: Ashgate Publishing Limited .
- Bore, R. R., & Pedersen, H. K. (2006, Februar 20). «En overvættets Nydelse af Kaffe». Hentet fra Statistisk Sentralbyrå: <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/en-overvaettes-nydelse-af-kaffe>
- Bugge, A. B. (2005). Middag: En sosiologisk analyse av den norske middagspraksis. Trondheim.
- Fladby, R., Winge, H., & Imsen, S. (1974). *Norske Historiske Leksikon*. Oslo: Cappelen.
- Freia. (u.d.). *Freia og Sjokoladebutikken*. Hentet fra Freia.no: <https://www.freia.no/historien-om-freiabutikken>
- Fuglum, P. (1988). *Norges Historie, Norge I Støpeskjeen*. J. W. Cappelens Forlag.
- Grydeland, B. (2020, april 21). *Kaffe.no Norsk Kaffeinformasjon*. Hentet fra Kaffe.no: <https://kaffe.no/det-norske-folks-kaffevaner/>
- Grønlie, T. (1999). *Friele 200 År, 1799-1999*. Bergen: Kaffehuset Friele.
- Hagset, M. (2018). *Kaffeimport til Norge, 1694-1851*. Hentet fra <https://www.duo.uio.no/>: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/63078/Martin-Hagset---Master-kaffeimport-1694-1851.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hammarstrøm, G. (1987). *En søt Historie, Beretning ved Nidar Bergenes 75-års jubileum* . Trondheim: Bjærum Trykkeri.
- Helle, K., Eliasse, F.-E., Myhre, J. E., & Stugu, O. S. (2006). *Norsk Byhistorie, Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax Forlag.
- Helsedirektoratet . (2021). *Utvikningen i norsk kosthold*. Oslo: Helsedirektoratet .
- Holen, Ø. (2020, april 17). *Henry Notaker*. Hentet fra Store Norske Leksikon: https://snl.no/Henry_Notaker
- Ibsen, H. (1998). *Et lite stykke Norge, Freia i 100 år*. Tano Aschehoug.
- Kvaal, S., & Østby, P. (2017, april 7). En høyt skattet sjokolade - Om innføringen av sjokoladeskatten i 1922, og hva den førte med seg. *Historisk tidsskrift* , ss. 152-175.
- Melvold, E. (u.d.). *En kokebok fra Kampen*. Hentet fra <https://www.ude.oslo.no/oslo-patriot/ramme3.html>: <https://www.ude.oslo.no/oslo-patriot/th1.html>
- Minde, K. B. (1987). Levestandaren I Norge 1750-1914. I D. N. Historiskermøte, & G. Karlsson, *Levestandarden i Norden 1750-1914* (ss. 46-61). Reykjavik : Sagnfræðistofnum Háskóla Íslands.
- Myhre, J. E. (2012). *Norsk Historie 1814-1905*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Notaker, H. (1993). *Ganens Makt*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Notaker, H. (2009). *Food Culture in Scandinavia*. Westport: Greenwood Press.

- Røsjø, E. (2010). Vårt dagelige brød. *Tobias*, ss. 16-22.
- Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens Velstand*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Statistisk Sentralbyrå . (1861). *Norges Handel og Skipsfart i året 1860*. Christiania : Departementet For Det Indre.
- Statistisk Sentralbyrå . (1922). *Norges Handle 1920*. Christiania: Statistisk Sentralbyrå .
- Statistisk sentralbyrå. (1891). *Norges Handel i Aaret 1890*. Christiania (Oslo): H. ASCHEHOUG& Co.
- Statistisk Sentralbyrå. (1891). *Statistisk Aarvog for Kongeriget Norge 1891*. Kritisnina: Statistisk Sentrabyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (1921). *Husholdningsregnskap. Sept. 1918 - sept. 1919*. Kristiania: Statistisk Sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (1922). *Arbeidslønninger 1920 og 1921*. Kristiania: Statistisk Sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (1969). *Historisk Statistikk 1968*. Oslo: Statistisk Snetralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (2000). *Arbeidslønn ved offentlige jernbane- og veianlegg. Daglønn. 1855-1915*. Hentet fra Statistisk Sentralbyrå: <https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/tab-2000-09-20-03.html>
- Søbye, E. (1996, juni 3). Kaffe, Sukker og Lysol ier. *Samfunnsspeilet*, ss. 40-51.
- Østby, L. (1995, Desember 1). Norges befolkning gjennom 200 år. *samfunnspeilet*, ss. 3-13.

